

Låt historien få en framtid

Vår gemensamma historia ligger dold under mossan. De flesta skogsägare har mycket mer än de anar av spår och lämningar att vara stolta över. Men med det följer också mer ansvar än de flesta anar. Skogseko åkte på fornlämningskurs för att träna på stenarnas och groparnas språk.

Länsstyrelsens kursledare, arkeolog Jenny Ameziane och naturvårdsförvaltare Kjell Mohlin, tar täten in i tallungskogen. Det ser ut att vara precis vart som helst, men vi råkar vara utanför Jönköping. Åt alla håll står tonåriga, stickiga tallar, på tovig gräs. Här och där syns gråa stenar genom gräset.

- Hur många ser fornlämningen, frågar Kjell.

Tre tveksamma händer höjs. Men Jenny ber alla att ställa sig på varsin sten, och plötsligt uppenbarar sig en cirkel. Stenarna ligger alldeles regelbundet och är ojämna till antalet, vilket är typiskt för en domarring, förklarar hon.

- Förr trodde man att det hade suttit en domare på varje sten, eftersom antalet alltid var ojämnt.

Namnet har blivit kvar även om man numera vet att det inte är tingsplatser utan gravar från tiden 0 – 600 e. Kr.

- Småträden skulle egentligen bort, så att domarringen syns när det blir dags för gallring. Då behöver man inte gå in i den med skogsmaskin, säger Kjell.

Han går från ord till handling och börjar dela ut små sågar till alla deltagare.

- Det är okej, jag har pratat med markägaren.

Är man skyldig som markägare att hålla undan träd, undrar någon.

- Nej, men däremot får man inte plantera här, säger Kjell Mohlin.

- Det bästa är förstås om skogsägaren ser till att det inte växer upp några stora träd på fornlämningen. Annars finns det risk att det blir en rotvälta som förstör graven, förtydligar Jenny.

Men hur ska man hitta det här själv? Registrerade fornlämningar finns visserligen med på kartan, men det gäller att känna igen dem i skogen också. En ledtråd är att gravplatser ligger ofta på höjdlägen, berättar Jenny.

- När det ligger sten där det annars inte är så mycket sten, då kan man börja bli misstänksam, säger Kjell.

Det krävs en tränad blick för att skilja stenar från stenar. Det är den blicken vi ska träna i dag.

- Jag har en två meter bred öppning i en stenmur. Får jag vidga den, frågar en deltagare.

- Ja, det är möjligt, svarar Jenny. Om den ligger i skogsmark, så samråd först med Skogsstyrelsen. Ligger den däremot i odlingslandskapet behöver du ha tillstånd från Länsstyrelsen.

- Men det är bara ett antal stenar som är ihopslängda, det är inte något kulturhistoriskt intresse.

Jenny rynkar ögonbrynen. Hon vet hur många missförstådda stenar som finns därute. Så fort man ser samlingar eller rader av stenar gäller det att hålla ögonen öppna. Det mesta som bildar en form är lagt av mänsklig hand. Eller kanske snarare ditsläpat med stor möda.

Hon tar oss vidare till hög efter hög. Det blir mer och mer tydligt att gravar kan se ut på väldigt många olika sätt. Det där med att rista in saker i stenar på en kyrkogård är bara en modefluga sedan 1500-talet. Tidigare gravmoden har varit till exempel kvadratiska stensättningar, domarringar, hållkistor, skeppssättningar, högar och höggravfält.

Men hur ser man skillnad på en gravhög och andra stenhögar?

- De som har byggt gravarna har ofta valt ut stenar med liknande storlek och lagt dem i en speciell form. Ligger de väldigt tätt kan man anta att det är gravar.

Om man i stället röjer odlingsmark så vräker man ju bara undan alla stenar i högar, för det är odlingsytan man vill komma åt, förklarar Jenny.

Men även odlingsrösen är intressanta, enligt Jenny.

- Med hjälp av dem kan man datera när ett område började röjas. När människor slog sig ner här och började bruka jorden.

- Det är dessutom unikt för vår del av Europa, att det finns så här mycket spår kvar av gammal odling, fyller Kjell Mohlin i.

Hög efter hög blir förklarad. Men så kommer vi till en grop.

- En tjänstemannagrop, hojtar Kjell, och kliver själv ner i gropen.

- Kjellsortering? Föreslår någon.

- Titta på vallen runtom, säger Jenny.

Vallen visar att det här inte är någon täktgrop, förklarar hon. Om någon ville ta upp något så skulle man inte ha lämnat kvar gropens innehåll. Vallen betyder att gropen i sig är syftet. I norra Sverige kunde det ha varit en fångstgrop för älg eller ren, men i södra Sverige är i stort sett alla gamla gropar ämnade för varg.

1734 blev det obligatoriskt för varje socken att ha minst en varggrop, berättar Jenny Ameziane. Då stod det en påle i mitten med en åtel på för att locka vargen ner i gropen. Med åren har groparna ofta rasat in, blivit grundare och vuxit igen. I den här har det vuxit upp en grov tall. Den borde man kapa och göra en kulturstubbe av, tycker kursledarna. Kulturstubbar görs runtom en lämning för att markera den. Dessutom undviker man att trädet vindfälls och förstör gropen. En kulturstubbe kapas i bröst höjd till skillnad från vanliga högstubbar, som är omkring tre meter höga.

Vad blir man skyldig till om man missar en fornlämning, frågar en orolig markägare.

- Då hugger vi händerna av dig, säger Jenny med ett leende. Nej, fortsätter hon, då gör vi en analys av vad som har hänt.

Avgörande är om man har struntat i fornlämningen eller råkat skada den oavsiktligt.

- Det viktiga är att du avbryter arbetet och anmäler till länsstyrelsen om du märker att en fornlämning skadas. Annars kan du få bekosta återställningen av fornlämningen. I vissa fall kan det också bli böter.

Är jag som markägare ansvarig även om jag anlitar en certifierad entreprenör?

- Ni har ett gemensamt ansvar. Det är viktigt att företaget får reda på vilka lämningar som finns i området och vilka direktiv som länsstyrelsen gett.

Jenny tipsar om Fornsök, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister på webben, där man kan hitta alla registrerade fornlämningar på sin mark. Där kan man också se fornlämningsområdet som finns omkring alla fornlämningar. De ska skydda lämningen, och oupptäckta lämningar omkring den.

- Ofta tänker man att fornlämningar är isolerade objekt, men de är delar av ett större historiskt sammanhang. Människor har sällan bara dött i ett område, utan kanske haft ritualer, färdats, odlat, jagat och framställt redskap i närheten. På stigen tillbaka mot bilen känns varje sten plötsligt lite magisk. Var och en kan vara en budbärare från våra förfäder.

Sidogrejer:

”Det är en nationell angelägenhet att skydda och värna vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla.”

Så inleds Sveriges kulturminneslag. Den skrevs första gången 1666, och är världens äldsta.

ENKÄT:

Irene Karlsson, Svarttorp, nordost om Huskvarna

Varför vill du lära dig mer om fornlämningar?

- Jag är intresserad av allt som finns i skogen. Jag äger själv skog och det är viktigt att kunna markera ut gamla spår före avverkningar. Jag har inga kända fornlämningar men jag vet ju var de gamla stigarna går. Och när man kommer hem så hittar man väl domarringar överallt...

Vad har du lärt dig?

- Att fornlämningar är ett gemensamt ansvar, det går inte att skylla ifrån sig.

Tobias Lind, Habo

Varför vill du lära dig mer om fornlämningar?

- Jag jobbar som avverkningsledare och då är man ju ansvarig för att det blir rätt, tillsammans med markägaren.

Vad har du lärt dig?

- Jag har ju hört det här tidigare men det är bra att friska upp minnet då och då.

Niklas och Laura Kvarnstrand (och Linnea 1,5 år)

Varför vill ni lära er mer om fornlämningar?

- Det känns bra att kunna lite om sin hembygd. På den lilla plätten som vi har vill vi ta så mycket hänsyn som möjligt.

Vad har ni lärt er?

- Massor! Framför allt hur mycket spår det finns överallt.

Tips:

- Ta reda på vilka fornlämningar som finns på din mark. Använd aktuella kartor.

Börja med att kolla i Fornsök (<http://www.raa.se/cms/fornsok/start.html>).

- Markera ut fornlämningen och berätta för den som gör åtgärder i området var den finns.

- Kontakta länsstyrelsen om du inte hittar fornlämningar som är utmärkta på kartan.

- Gör åtgärder i skogen när marken är bärig (tjäle eller torrt).

- Ställ kulturstubbar.

- Se till att fornlämningarna finns med i din skogsbruksplan.

- Sköt lämningarna under hela skogens omloppstid.

- På Kunskap Direkt på webben

(<http://www.skogforsk.se/sv/KunskapDirekt/Kulturarv/>) kan du läsa mer om vad man ska tänka på när det gäller skogens kulturarv.

Fem frågor till Jenny Ameziane, arkeolog på Länsstyrelsen i Jönköping

1. Varför är det viktigt som skogsägare att lära sig om fornlämningar?

- Fornlämningen är en del av fastighetens historia och en viktig pusselbit för att förstå hur människor levt under äldre tider. Varje plats har sin historia. Fornlämningar är dessutom skyddade enligt lag och att bevara kulturarvet är allas gemensamma ansvar.

2. Vad måste jag veta som skogsägare?

- Du måste veta vilka fornlämningar du har på din mark. Ska du till exempel markbereda, plantera eller anlägga en skogsväg där det finns fasta fornlämningar så behövs tillstånd från länsstyrelsen.

3. Vad önskar du att jag som skogsägare ska göra förutom det som lagen kräver?

- Planera långsiktigt så att fornlämningarna blir tydliga under hela skogens omloppstid.

4. Finns det några vanliga misstag och missförstånd bland markägare?

- De flesta känner inte till fornlämningsområdet som omger fornlämningen. Det är en del av själva fornlämningen och omfattas också av lagskyddet. Hur stort fornlämningsområdet är beror på vad det är för lämning och hur den ligger i landskapet.

5. Vad är det värsta som kan hända om man inte tar hänsyn till fornlämningar?

- Att man förstör något väldigt värdefullt och blir skyldig att återställa en lämning. Att till exempel återställa ett domarringsgravfält kan kosta över 100 000. Ofta går värdet inte helt att återskapa. Man kan också bli dömd till böter. Fängelse finns med på straffskalan, men det har ingen fått såvitt jag vet.

Skillnader på norra och södra Sverige

De flesta lämningstyper förekommer i hela Sverige. I Norrland är de koncentrerade till kusten och älvdalarna. Där finns dessutom ytterligare tre fornlämningskategorier:

- Samiskt kulturarv (T ex, renvallar, samevisten, härdar, barktäkter eller namn på kartan som talar om att man har haft bosättningar).

- Stora fångstgropsystem för storvilt (i söder finns mest ensamliggande varggropar).

- Fäbodar

Uppslag 2 – fornlämningar att hålla utkik efter:

Här får, vi fundera på hur många exempel vi ska ha och hur mycket som ska stå om varje.

Bronsåldersrösen

De stora gravrösen är uppbyggda av mängder med stenar ofta av likartad storlek. Ibland markerar större stenar rösenas kant. De ligger på höjdlägen i landskapet.

Röjningsrösen

Stenen har slängts upp i röjningsrösen för att man skulle kunna komma åt marken, oftast för odling. Röjningsrösen ligger en bit ifrån varandra och består av stenar med blandad storlek. En del röjningsrösen är flera tusen år gamla, andra är från 1800-talet.

Fossil åker

Med fossil åker menas varaktigt övergiven åkermark som formats genom äldre tiders brukningsmetoder. Vanligast är röjningsröseområden som finns mest på höglänt moränmark i Syd- och Mellansverige. De kan täcka stora arealer och innehåller små, flacka röjningsrösen, ibland kallade hackerör. Röjningsrösen och marken mellan dem är själva fornlämningen. Ofta finns spår efter bosättningar och gravar i de fossila åkrarna.

Fångstgropar

Grävda fallgropar för storvilt eller rovdjur kallas för fångstgropar. Groparna har varit övertäckta och när djuren väl trampat igenom kunde de inte ta sig upp. Fångstgropar för storvilt ligger längs med åsar i landskapet som djuren följt i tusentals år.

Kolbottnar

Kolbottnar är spår efter kolmilor där man förr framställde träkol. Kolet användes i den omfattande järnhanteringen och i vissa områden kolades skogarna så kraftigt att det knappt fanns några träd kvar. Det fanns två olika typer av milor: resmilor och liggmilor. Namnen visar hur man staplade virket – upprest eller liggande – och spåren syns som runda eller kvadratiska upphöjningar.

Biologiskt kulturarv

Det biologiska kulturarvet är de levande spåren efter äldre tiders människor. Det kan vara hamlade träd, gamla köksväxter i en torplämning eller ett gammalt beteslandskap.

Det är en del av vår historia, och handlar om vilka växter och tekniker som har använts. Dessutom lever många växter och djur bara kvar tack vare den gamla odlingshistorien. Skillnaden mellan biologiskt kulturarv och biologisk mångfald är att kulturarvet knyts till människans nyttjande av landskapet. Men i södra Sverige kan man nästan sätta likhetstecken mellan biologiskt kulturarv och biologisk mångfald.

Grafikuppslag:

Det går att bedriva skogsbruk även om det finns fornlämningar i ett område. Det gäller bara att som markägare vara ute i god tid och att anpassa skogsbruket.

Bildtext-exempel: Om du till exempel röjer bort träd som växer i en förhistorisk grav så behöver maskinen inte komma dit när du ska slutavverka, och risken för skador minskar. Kapa gärna 1,3 meter höga kulturstubbar runt om fornlämningen.

När det är dags att markbereda så markerar kulturstubbar att här är det något att ta hänsyn till.